

нями, які виключають можливість трактування їх діяльності в кримінальному судочинстві тільки як допомоги слідству та суду у з'ясуванні фактів, що характеризують умови виховання та формування особистості обвинуваченого [12, с. 38; 13, с. 47–48].

Діяльність законного представника неповнолітнього обвинуваченого передбачає його взаємодію із захисником. Законний представник відрізняється від захисника певними особливостями, а саме: 1) відносини між законним представником та неповнолітнім обвинуваченим базуються на іншій правовій основі, ніж відносини між захисником та обвинуваченим; 2) законний представник не зобов'язаний надавати обвинуваченому юридичну допомогу; 3) процесуальний інтерес законного представника може не співпадати з його особистими інтересами в силу того, що в процесі підлягає з'ясуванню і його особиста роль в тому, що обвинувачений став на шлях злочину [12, с. 39].

Законний представник припиняє свою діяльність з моменту досягнення особою 18-річного віку. З цього часу законний представник може брати участь у кримінальному судочинстві як представник (потерпілого, цивільного позивача тощо).

Список літератури: 1. Мартынич Е. Г., Радьков В. П., Юрченко В. Е. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве/ Под ред. Т. И. Карпова. Кишинев, 1982. 2. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе. М., 1977. 3. Адаменко В. Д. Советское уголовно-процессуальное представительство. Томск, 1978. 4. Лазарева В. А. Охрана прав и законных интересов несовершеннолетних потерпевших в советском уголовном процессе: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.09, М., 1980. 5. Щерба С. П. Расследование и судебное разбирательство по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками. М., 1975. 6. Полосков П. Дееспособность потерпевшего от преступления // Социалистическая законность. 1983. №12. 7. Гошовский М. Г., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. К., 1998. 8. Гуковская Н. И., Долгова А. И., Миньковский Г. М. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. М., 1974. 9. Ландо А. С. Представители несовершеннолетних обвиняемых в советском уголовном процессе / Ред. Познанский В. А. Саратов, 1977. 10. Голубева Л. М. Судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. Фрунзе, 1981. 11. Щерба С. П., Зайцев О. А., Сарсенбаев Т. Е. Охрана прав беспомощных потерпевших по уголовным делам / Под ред. Щербы С. П. М., 2001. 12. Рыбальская В. Я. Особенности производства по делам о преступлениях несовершеннолетних / Ред. Т. Н. Добровольская. Иркутск, 1972. 13. Гуковская Н. И., Долгова А. И., Миньковский Г. М. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. М., 1974.

Надійшла до редколегії 23.07.07

О. В. Дашченко

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ УМОВНО-ДОСТРОКОВО ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Говорячи про осіб, звільнених від відбування покарання достроково, слід мати на увазі, що іде мова про суб'єктів, які певний час піддавалися впливу покарання. Так, мало чим відрізняється

соціальний, морально-психологічний та фізичний стан, в якому перебуває на момент звільнення особа, що повністю відбула призначене вироком суду покарання у виді трьох років позбавлення волі, від стану особи, якій покарання було призначене у виді чотирьох з половиною років позбавлення волі і яка після фактичного відбуття тих же трьох років була умовно-достроково звільнена від відбування покарання. Тому окремою, значущою проблемою, що безпосередньо пов'язана із застосуванням умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх, є питання соціальної адаптації цих осіб.

Соціальна адаптація як правова й соціальна проблема розглядалася в роботах низки науковців, зокрема І. В. Шмарова [1], В. І. Гуськова [2], В. М. Трубникова [3], О. В. Філімонова [4]. Останнім часом проблема соціальної адаптації осіб, звільнених від відбування покарання, привертає велику увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, вітчизняні дослідники О. М. Бандурка, Т. А. Денисова, В. М. Трубников розглядають її як своєрідне соціальне та психологічне явище, яке забезпечує реалізацію механізму взаємодії особи з мікросередовищем шляхом певного пристосування до нього через спілкування, поведінку, діяльність; засвоєння норм, моральних цінностей, традицій позитивного найближчого соціального оточення шляхом їх раціонального усвідомлення або шляхом інтерналізації; досягнення стану адаптованості суб'єкта шляхом установалення динамічної рівноваги між її особистісними установками та очікуваннями соціального середовища за наявності контролю з її боку [5, с. 35].

У контексті обраного нами предмета дослідження соціальної адаптації важливість обумовлюється, з одного боку, тим, що вона може розглядатися як заключний етап процесу виправлення й виховання неповнолітньої особи, яка була піддана покаранню, а з іншого – тим, що попередження рецидивів з боку звільнених від відбування покарання значною мірою залежить від того, наскільки успішно ці особи адаптувалися до життя в суспільстві. Якщо говорити більш детально, то заходи із соціальної адаптації осіб, які піддавалися покаранню, пов'язаному з ізоляцією від суспільства, повинні забезпечувати:

1) запобігання виникненню негативного ефекту так званого «шоку звільнення», «шоку свободи», коли перехід від суворо обмеженого способу життя до вільного, безконтрольного існування в суспільстві у психологічно нестійкого, недостатньо підготовленого суб'єкта з ослабленим самоконтролем може викликати відчуття, що «тепер дозволено все», а як наслідок – вчинення ним правопорушень, в тому числі злочинів;

2) послаблення або подолання стигматизації (стигмації), якої зазнають в сучасному суспільстві особи, які відбували покарання

у виді позбавлення волі. Не секрет, що особі, звільненій від покарання у виді позбавлення волі, соціалізуватися в суспільстві значно важче, аніж всім іншим його членам, що пов'язане з реакцією відторгнення цих осіб суспільством [6, с. 121–124];

3) надання допомоги щодо пристосування, звикання звільнених від відбування покарання неповнолітніх до «нормального» життя, набуття необхідного досвіду життя на волі, реінтеграції в суспільство.

Перебування в місцях позбавлення волі особи у віці, коли вона формується як особистість, як член суспільства, призводить до того, що вона не набуває навиків соціального життя або втрачає вже набуті та належним чином не закріплені. Засуджений не замислюється над тим, як йому планувати свій день, – питання вже вирішено згідно із режимом. Тому після звільнення, в тому числі й дострокового, у звільненого виникають проблеми адаптації у порівняно нових умовах життя. Нездатність вирішити їх особисто в ряді випадків здатна призвести до розв'язання проблем злочинним шляхом. Тому важливим елементом механізму умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання є забезпечення умов для їх соціальної адаптації. А.О. Яровий обґрунтує поняття процесу соціальної адаптації неповнолітнього як пристосування людини до постійно змінюваного найближчого соціального оточення, сприйняття нею моральних вимог, установок і системи ціннісних орієнтацій мікросередовища, у тому числі злочинного. На його думку, такий процес виконує превентивну, попереджувальну роль, ніби стримуючи особу, не даючи їй приводу знову стати на шлях злочинності, а тому вважається успішним, якщо звільнений з місць позбавлення волі неповнолітній не вчинить нового злочину [7].

Зазначена проблема знайшла відображення й на законодавчому рівні: у 2004 р. ухвалено Закон «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Згідно зі ст. 1 зазначеного Закону, соціальна адаптація – це комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів. Дія цього закону розповсюджується на осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань за хворобою, на підставі Закону України про амністію чи акта про помилування, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, яким замінена невідбута частина покарання більш м'яким, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Засобом соціальної адаптації, за

цим законом, є соціальний патронаж – комплекс заходів державної підтримки та допомоги звільненим особам, які здійснюються з метою сприяння цим особам у працевлаштуванні, професійній переорієнтації та перепідготовці, створення належних житлово-побутових умов, запобігання впливу на них криміногенних факторів. Однак, згідно зі ст. 2 заходи соціального патронажу застосовуються до громадян, які звернулися до спостережних комісій або інших органів, установ та організацій, уповноважених здійснювати зазначені заходи, протягом шести місяців після звільнення з установ виконання покарань [8]. Отже, згідно з чинним законодавством необхідне добровільне волевиявлення особи для того, щоб з боку відповідних державних органів розпочалися заходи, спрямовані на її соціальну адаптацію. Вважаємо, що закон може передбачити в деяких випадках можливість здійснення деяких заходів без заяви особи, на підставі висновків, зроблених за результатами психологічної та педагогічної характеристики засудженого, вивчення обставин його життя та мікросередовища, куди він повертається після звільнення.

Як відзначають О. М. Бандурка, В. М. Трубников та А. О. Яровий, аналіз усього різноманіття видів входження неповнолітніх у соціальне середовище свідчить, що на процес соціальної адаптації звільнених від покарання підлітків ... впливають чимало обставин: ефективність виконання покарання у вигляді позбавлення волі; моральна, психологічна й організаційна підготовка засуджених до звільнення; усвідомлене засвоєння засудженими нових соціальних ролей після звільнення від покарання; відновлення соціально корисних зв'язків, правового статусу громадянина. На жаль, на сьогоднішній день перелічені обставини все ще мають, так би мовити, негативне забарвлення, характеризуються знаком «мінус». Це результат деформації правових інститутів, адміністративно-силового характеру формування кримінально-виконавчої політики [9, с. 44]. Зазначеними науковцями здійснено комплексне дослідження проблем соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання. Зокрема, вони звертають увагу на особливості та нагальні потреби соціальної адаптації на постпенітенціарній стадії правовідносин, серед яких центральними є: житлове, побутове та трудове влаштування звільнених; відновлення сімейних стосунків; надання медичної та психологічної допомоги. Відповідно, створення дієвого механізму соціальної адаптації потребує від держави та суспільства низки організаційно-правових заходів, зокрема: створення мережі спеціальних реабілітаційних закладів (наприклад центрів соціальної адаптації), до яких звільнений від відбування покарання (у тому числі неповнолітній) міг би звернутися для вирішення житлових проблем, отримання психологічної допомоги, працевлаштування; організація належної ко-

ординації між державними органами та установами й недержавними організаціями щодо узгоджених дій з обліку осіб, які звільнені від відбування покарання, визначення потреб у послугах із соціальною адаптацією та здійснення відповідних заходів. Окремим важливим питанням є створення для пристосування неповнолітніх до життя на волі нової форми соціального контролю – патронату, утворення відповідної патронажної служби (служби соціальних кураторів) та широкого залучення громадськості до цієї форми соціального контролю [Див.: 5, с. 281–295; 9, с. 101–136; 10, с. 6–7; 11, с. 128–132; 12, с. 133–136; 13, с. 106–114].

Підтримуючи ці ідеї, зазначимо, що, на нашу думку, у системі заходів, які організуються з метою соціальної адаптації осіб, звільнених від відбування покарання у виді позбавлення або обмеження волі, повинні чітко розрізнятися два напрямки:

1) соціальна адаптація тих засуджених, що звільнені у зв'язку із повним відбуттям покарання, до якого їх було засуджено, або достроково й безумовно звільнених від подальшого відбування покарання (зокрема у зв'язку із амністією, помилюванням, хворобою). Метою відповідних заходів є лише відновлення втрачених соціальних навичок та зв'язків особи або вироблення, набуття нею відповідних навичок;

2) соціальна адаптація засуджених, умовно-достроково звільнених від відбування покарання. У таких випадках, окрім виконання завдань зі сприяння засудженому в його соціалізації, цей процес повинен поєднуватися зі створенням режиму випробування (пробації), яке має на меті закріплення досягнутих достроково цілей покарання (виправлення, запобігання новим злочинам) та перевірку надійності висновків про належний ступінь виправлення засудженого.

Список літератури: 1. Шмаров И.В. Предупреждение преступлений среди освобожденных от наказания (Проблемы социальной адаптации). М., 1974; Шмаров И.В. Преодоление отрицательных последствий отбывания уголовного наказания // Сов. государство и право. 1977. № 2. 2. Гуськов В.И. Социально-правовые вопросы профилактики рецидивной преступности среди освобожденных от наказания: Учеб. пособие. Рязань, 1975. 3. Трубников В.М. Социальная адаптация освобожденных от наказания (правовой и социально-психологический анализ): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 1991. 4. Филимонов О.В. Правовое регулирование посткриминального контроля за поведением лиц, осужденных без изоляции от общества и освобожденных из мест лишения свободы: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 1991. 5. Бандурка А.М., Денисова Т.А., Трубников В.М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных). Х.–Запорожье, 2002. 6. Малков В., Баранов Ю. Уголовное право и проблемы адаптации лиц, освобожденных от отбывания наказания в виде лишения свободы // Уголовное право. 2006. №5. 7. Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Х., 2002. 8. Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 10.07.03 р. № 1104–IV// ВВР України. 2004. № 6. Ст.39. 9. Бандурка О.М., Трубников В.М., Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній. Х., 2003. 10. Синьов В.М.,

Радов Г.О., Кривуша В.І., Беца О.В. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців. К., 1997.
11. Іванов В.М. Соціально-психологічні аспекти переходу від системи виконання покарань до пенітенціарної системи //Пробл. пенітенціарної теорії і практики. 1997. № 1. (2).
12. Любченко В.М. Шляхи вирішення проблеми соціальної адаптації звільнених з місць позбавлення волі //Пробл. пенітенціарної теорії і практики. 1997. № 1 (2).
13. Трубников В. Порядок і види соціального сприяння звільненим від покарання в Україні (20–30-ті роки) // Вісн. Акад. прав. наук України. 1997. № 3 (10).

Надійшла до редакції 03.09.07

Л. О. Семикіна

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ВИМАГАННЯ

Вирішенню проблем кримінально-правової характеристики вимагання присвячена чимала кількість наукових досліджень. Значний внесок зроблено такими дослідниками, як Г. М. Борзенков, А. І. Волобуєв, Л. Д. Гаухман, Є. Б. Галкін, О. І. Гуров, О. В. Дмитрієв, В. П. Ємельянов, В. А. Клименко, В. М. Куц, Ю. І. Ляпунов, М. І. Мельник, В. С. Мінська, В. М. Сафонов, Ф. Я. Сафін та ін.

Однак слід зауважити, що їхні роботи зазвичай були присвячені питанням кримінальної відповідальності за вимагання, проте замало уваги приділялося проблемам дослідження загального поняття вимагання спеціальних складів вимагання.

Кримінальний кодекс України 2001 р. (далі – КК) встановлює кримінальну відповідальність за вимагання у ст. ст. 189; 262; 308; 312; 313; 354; 357; ч. 2 ст. 368; 410. Загальне поняття вимагання подано законодавцем в диспозиції ст. 189 КК, інші склади злочинів, що встановлюють відповідальність за окремі вимагання, є спеціальними видами вимагання.

Слід також додати, що КК передбачає злочини, які пов'язані з незаконним заволодінням і можуть вчинятися будь-яким способом, у тому числі вимаганням. Наприклад, ст. 289 КК «Незаконне заволодіння транспортним засобом», ч. 3 ст. 357 КК «Незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим важливим особистим документом». Проте, в цих злочинах, на відміну від спеціальних складів вимагання, законодавець не пов'язує ступінь суспільної небезпеки саме із способом вчинення цього злочину, а тому відносити ці злочини до спеціальних складів вимагання недоречно.

Отже, у цій статті ми спробуємо визначити предмет вимагання як у загальному складі, так і у спеціальних складах вимагання на підставі загальних теоретичних досліджень предмета злочину та застосування системно-правового принципу узгодженості галузей права. Встановлення та визначення ознак предметів вимагання надасть можливість сформулювати загальне поняття предмету вимагання.